

Párisi levél.

Páris, 1901. május.

(Egyházi választások a franciaországi ref. egyházban — A bibliának egy új francia kiadása. — Halottak: Auguste Sabatier, a párisi theol. facultás tanára.)

Szerkesztő úr!

A presbyteri és consistori választások a francia reformált egyházban minden nagyobb harc nélkül mentek végbe. Általán azt lehet mondani, hogy 1872. óta az egyházi választásoknál ily békés eljárás nem volt tapasztalható. A békülékenység vezette a választók nagy többségét még Páris azon kerületeiben is, hol az orthodoxok kevésbé hajlandók az egyesülésre. Így például a páris-passy-i gyűlekezetben a presbyteri tanácsba egy olyan egyént választottak meg, kiről nagyonis tudva van, hogy szabadelvű nézeteket vall, s orthodoxok és szabadelvűek egyaránt részavaztak. Igaz, hogy az oratoire-i gyűlekezeten kívül, hol még nagyobb számmal választanak be szabadelvűeket, Párisban a passy-i az egyetlen, hol a szabadelvűekre tekintettel voltak. Párisban a tulzók nagyobb többségben vannak, mint bárhol másutt. Párison kívül a vidéken mindenütt békülékeny szellemben ejtették meg a választást. A protestansok általán beléfáradtak a belső harcokba, melyeket nagyobb részint a lelkészek szítottak. Ők maguk is most rájöttek, hogy a protestantismust gyöngítik azzal, ha elégedetlenséget keltenek, s főleg a városokban. Ők maguk is felfogták, hogy ha az egyházi megosztások folytatódnak, a „synode officiel“-nek igaz és őszinte barátai sohase érik el, hogy megnyerjék valaha az államtól, mit a concordatum szerint meg kell nyerniök. Kevesebb versengés a dogmatikai és egyházi szélsőségekben s több nemes verseny az evangelium tanításának gyakorlatában, több buzgóság a nép erkölcsi felemelésének munkájában, ez, a mit felfogtak. És ez az, a mit a lyoni értekezlet kíván, a miről többször tettem említést. Azt lehet mondani, hogy a mit most aratunk, bizonyos mértékben a lyoni értekezletnek a gyümölcsei.

Ezért mondtam volt akkor, hogy a lyoni értekezletnek az egyházra nagy eredményei lesznek. S így lassanként megerősödik a béke és az egység, és az egyház hozzájut a törvényes igazgatáshoz, ahhoz az önkormányzathoz, melyet néki az utóbbi százévben keletkezett concordatum megenged. Ezért üdvözli minden protestans a mostani választásokat. Kétségtelen, mindig lesznek szélsők, a kik azt mondják, hogy az ők hitvallásukon kívül nincs valódi kereszténység, de ezeknek száma mind kisebb lesz. A francia protestansok nagy többsége megunta a rendetlenséget és erőszakot és ezt elég hangosan is nyilvánítja.

— A „párisi bibliai társulat“ a bibliából egy új kiadást eszközölt, mely szerencsés újítás és teljesen különbözik mindazoktól a kiadásoktól, melyek a különböző nyelveken a héber biblia fordításaként megjelentek. Minkeni tudja, hogy a fordításokban az ó-szövetség könyveinek sora nem ugyanaz, mint a héber bibliában. Nekünk úgy tanították, hogy négy nagy próféta van: Ezsaiás, Jeremiás, Ezekiel és Dániel.

A héber ó-szövetségben csak három nagy próféta van. Dánielt sohase helyezték a héberök a prófétákkal egy rangba, hanem csakis az alsóbbrangu könyvek közé. És a „Jeremiás siralmai“ se követik az ő prófétai könyvét a héber ó-szövetségben. És éppen ezt az eltérést akarta a párisi bibliai társulat megszüntetni, a mikor Segond francia fordításának kiadását közrebocsátva olyan példányokat is nyomtatott, melyekben az ó-szövetségi könyvek ugyanabban a rendben jönnek elé, mint a héber bibliában. Ezek a példányok kizárólag lelkészek, tudósok, vagy olyan egyének számára vannak szánva, kik ily rendben óhajtják, hogy nekik az ó-szövetség meglegyen, s a kik azt megkaphatják a választmánytól — Páris, rue de Saint Pères. Ez visszatérés a legrégebb formához, melyet a zsidók ma is használnak. Ez a keresztényeknek megtanítja, hogy nem minden ó-szövetségi könyvnek van ugyanaz a bece, melyet általán azoknak tulajdonítani látszanak. A bibliának hány közönséges olvasója tudja, hogy a héberök három részre osztották a különböző időben keletkezett, különböző értékű és nem egyenlő tekintélyű könyveket? Hogy az első rész vagy az első gyűjtemény a *Tho ah*, a *Törvény*, azaz a Mózes öt könyve az, mely a héberökre nézve legfőbb tekintély, hogy azt ők még ma is betű szerint ihletettnek tartják? E gyűjtemény után jönnek a próféták, kiket két csoportba osztanak: a régi vagy a nagy próféták és a tizenkét kisebb próféta. Ezeknek a

prófétai könyveknek is kétségtelenül nagy tekintélyük van, de még sem akkora, mint a Törvénynek. Végül a harmadik rész, mely különböző iratokból áll, melyeket a zsoltárok könyve nyit meg, tartalmazza az épülésre való iratokat, de ezek tekintélyre nézve csak másodrangúak. E különböző gyűjtemények egymásután jöttek létre és eme formában, a hármas felosztás formájában létezett a héber biblia a Jézus idejében. Hogy erről az ember meggyőződjék, elég rányitni Luk. 24, 44-re, hol tisztán meg van különböztetve a *Törvény*, *Próféták* és a *Zsoltárok*. Ezt a ki a theol. tudományokban jártas, igen jól tudja, de az olvasók nagy részének nincs arról ismerete. Ezzel azonban nem azt akarom mondani, hogy ezek okvetlenül szükségesek arra nézve, hogy az ember a biblia olvasásában épülést találjon. De nélkülözhetlenek arra nézve, hogy az embernek helyes fogalma legyen arról, hogy a zsidók bibliája hogyan alkotott meg, mi az épülésből a biblia olvasójára nézve semmit se fog levonni.

Jól tudom, hogy idő telik abba, míg a nép a könyvek új rendjét elfogadja. Egy szokás se változik meg egy nap alatt. De meg lehet kezdeni a vallásos oktatásnál, meg lehet magyarázni, hogy a fordításokban más rendjét állították meg a könyveknek, mint a milyen a héber bibliában van. S föl is kell tényleg arról világosítani, hogy legelőször a hibát az alexandriai fordítók követték el, kik együttvéve csaknem kétszáz évig munkáltak, hogy teljessé tegyék az ugynevezett *Septuaginta* fordítást. Nem itt a helye e fordítás történetét adni. De a könyvek rendjének a változtatása itt történt először. Az alexandriaiak e fordítása lett az első keresztények bibliája. Ennek alapján készült a latin fordítás, s főleg a Hieronimus-féle, az ugynevezett *Vulgata*, a melyet a tridenti zsinat egyedül nyilvánított jónak, helyesnek és hivatalosnak. Bátran mondhatnám, hogy ennek nagyobb tekintélye van a katolikus egyházban, mint az eredeti héber szövegnek.

A XVI. száz hitújítói és a bibliának különböző protestans fordítói erősen megrostálták a Vulgatát és kimutatták a héber szöveggel való különbözőést, de biblia-kiadásaikban a könyveknek ugyanazt a rendjét követik, mint a Septuaginta és a Vulgata fordítói. Ugy hogy a mi protestans bibliáinkban ez a visszásság található, hogy azok alapjukban a héber szövegnek pontos visszaadása, külső formájukban pedig a görög és latin bibliáknak a pontos visszaadása. A XVI. százév óta a protestansoknál nem akarták a

görög és latin fordításokat használni egy fordításnál se. És ennek meg volt az oka, nem akartak fordításból fordítani, hanem az eredetiből. De akkor most önkéntelenül azt kell kérdeznünk: mi az oka, hogy a héber eredetiből fordítottak, és nem tartották meg a héber bibliának azt a rendjét, melyet a synagoga reánk hagyott? Alig lehet ennek egyébben találni az okát, mint egy hosszas szokás kényszerében, mint abban, hogy féltek egy elfogadott használatot megváltoztatni. Mert nem volt szabad feledniök, hogy a protestantismusra áttért katolikusok nagyon különösnek találhattak volna egy egészen különböző formájú bibliát. Ma már ez ok nem forog fenn. Mert hisz ma már a világiak is hozzáférhetők történelmi kérdésekben. A párisi bibliai társulattól szerencsés gondolat volt a bibliának ez új kiadása és az, hogy az új kiadással főleg a lelkészeknél tesz kísérletet. A mily mértékben kívánják az egyházak, olyanban fognak számukra példányokat adni. Ismétlem, hogy idő telik abba, míg a nép ezt a változtatást elfogadja. De meg vagyok győződve, hogy ha az orthodoxok a régi hagyományokhoz való ragaszkodással nem csinálnak ez újításnak ellenzékét, a haladás elég gyors leend. Az orthodoxok eddig minden új biblia fordítást elleneztek. Megválnak, hogy most is azt teszik-e?

— Auguste Sabatier. A francia protestantismus, s különösen a theologia, a vallásos böleselem nagy veszteséget szenvedett a párisi theol. facultas doyen-ében, ki a mult hó közepén más létre költözött. 1839-ben oct. 22-én született Ardèche megyében Vallonban. Tehát még nem volt 61 éves és nagy tehetségeinek még teljes birtokában volt. 27 éves korában lett tanár a strassburgi theol. facultáson 1867-ben, a dogmatika tanára, Reussnak és a többi jelesnek tanártársa. Ő az utolsó azok közül a tanárok közül, kik a strassburgi facultásról Párisba átjöttek. Tanárrá választása előtt hosszú utazást tett Németországon, hol a német egyetemek tanításában teljes tájékozást szerzett. Már ifju korában kiváló tanító volt és kitörülhetlen nyomokat hagyott tanítványai lelkében, kik most Elsassban papok. Elsass elvesztése nagyon bántotta és sohasem tudott a miatt vigasztalódni. A háboru alatt betegszállítókoecit és ápolókat hozott össze, és a Loire-i hadsereget követte egyik helyről a másikra; sokszor beteg, de fáradhatatlanul végezve a sebesültek iránti munkát. A háboru után visszatért Elsassba és számos értekezletet tartott. A németek felajánlták neki az újra szervezett strassburgi facultáson a tanárságot, de visszautasította; száműzték és ekkor

Párisba jött, hol Lichtenberger tanárral abba nagy feladatba fogott, hogy a strassburgi facultást újra szervezzék Párisban, maguk körül néhány luth. és reform. tanulóval. Gambetta és Jules Ferry ajánlatára 1877-ben tényleg elfogadták a facultás felállítását. Auguste Sabatier visszatérhetett pályájára, melyet újabb buzgalommal folytatott. És méltóan folytatta a párisi facultáson a tudománynak, hitnek és szabadságnak nemes hagyományait s tanításainak fénye és lángja csakhamar az első helyet nyerte meg számos hallgatói szívében és lelkében. Könnyed, tiszta, választékos előadása az elvont eszmék magyarázatában is, azonnal lekötötte a figyelmet, hogy többé el se engedje. Magas tudományos miveltsége volt. Huszonöt év óta a „Journal de Genève“-be minden héten irt jeles bíráló czikket. Csaknem minden nevezetesebb munkáról, a mely Franeziaországban megjelent, irt Sabatier bíráló ismertetést. A facultáson dogmatikai tanfolyama a magyarázat remeke volt, s az „Ecole des Hautes“-ban az őskereszténység irodalmának ismertetése Reville Albert kifejezése szerint a részrehajlatlanság, függetlenség és kritikai bizonyosság példánya. Rendkívül sokat dolgozott. Hányszor ragadott el a „theologiai társaságban“ történelmi, vagy tisztán theologiai munkáival, nagy tanultságra és mély gondolkozásra valló dolgozataival! Sok év óta munkatársa volt a „Temps“-nek, és sok czikket irt abba társadalmi kérdésekről, melyeket helyes szempontból tárgyalt, s a türelmet és testvériességet védte.

De a mit minden munkák közt leginkább szeretett, a theologiai tanulmányok, vallástörténelem és a vallásos bölcselem. S tényleg a theologus Sabatier az, ki a gondolkozó világban élni fog. Olyan munkát végzett a theologiában, mely hatását hosszasan fogja éreztetni. Tartózkodás nélkül lehet mondani, hogy az a hittannak és erkölestannak újjáteremtése. Lehetetlen is még helyes képet alkotni arról a befolyásról, melyet a franezia lelkészekre gyakorolt, s főleg az utóbbi tizenöt év alatt tanult ifjabb nemzedékre. Kétségtelenül ezek azok, kik a hagyományos orthodoxiára a legerősebb csapásokat mérték. És ezek azok, kik legtöbbet tettek arra nézve, hogy a protestans pártokat egymáshoz közelebb hozzák, mikor arra törekedtek, hogy a lelkiismeretet az ő vallás fogalmával hassák át, hogy az egyénnek vallási értékét kell nézni a külső hová tartozáságon kívül, hogy különbséget kell tenni formula és élet, dogma és vallásosság közt. Műveit olvassák mindazok, kiket a vallási kérdések érdekelnek. Főbb munkáit lefordították más nyelvre is, angol,

német és norvégnyelvre : „L'Apôtre Paul“ és „Esquisse d'une philosophie de la religion“, s „Sources de la vie de Jésus“. Ezek közül némelyik több kiadást is ért. Az „Esquisse d'une philosophie de la religion“ tartalmát tekintve egy bírálója az mondotta : „Sabatier kétségtelenül az első helyet foglalja el Kálvin után. . . Felülhelyezem őt Vinet-n.“ Ménégóz, a ki ezt mondotta, ismélte ez ítéletet Sabatier halálakor.

Négy éve, hogy Auguste Sabatier a vallási tudományok congressusán Stockholmban részt vett. A kik a congressus munkálatait figyelemmel kísérték, tudják, hogy minő jelentékeny szerepet játszott ő ott, s két évvel később hasonló congressuson Londonban. Amerikába is meghívták ezelőtt néhány hónappal. E meghívásokat elfogadta kötelességből, mert sohasem kereste a kitüntetését. Ellenkezőleg nagyon egyszerű, szerény és rokonszenves egyéniség volt. De a fölhívásnak mindig engedett, ha gondolta, hogy jót mivelhet. Terve volt, hogy Palestinába is elmenjen. S éppen mikor e tervét akarta megvalósítani, leányát, ki egy tanárhoz ment férjhez meglátogatni, és onnan Jeruzsálem felé utra kelni, akkor találta a betegség. Isten másképp akarta, s mint egyik szónok mondotta felette, a mennyei Jeruzsálembé hívta el. Halála előtt egy nagyon fontos munkát végzett be. Ez mintegy az „Esquisse d'une philosophie de la religion“ folytatása, s czime „Les religions d'autorité.“

Temetése ápr. 15-én történt az „Oratoire“ templomból nagyszámu barátai, tisztelői s a párisi egyetemi tanárok részvétele mellett. A közoktatásügyi minister az egyetemi tanács elnökét küldötte a temetésre képviselőül. Több beszédet mondottak felette, a templomban Decoppet, Roberty lelkészek és Ménégóz tanár ; a lyoni pályaudvarnál (Sabatier meghagyta, hogy szülőföldjén temessék el) M. Hébrard a „Temps„ szerkesztője, Greárd a párisi egyetem igazgatója, Albert Reville, a College de France tanára és Leliévre a theol. facultás egy hallgatója. Lehetetlen a beszédeket még kivonatban is mind adnom, de néhányból idézek egy pár jellemző helyet, melyek mutatják a veszteség nagyságát.

Decoppet jellemét igyekezett megrajzolni, jóságát és vallásosságát, mely merész theologiaja mellett is bizalommal teljes vallásosság volt. A jellem nemessége, a sziv jósága és a derült kegyesség, ugy látszik, anyjától nyert örökség volt, a kiről ő mindig a legnagyobb kegyelettel beszélt. Roberty személyisége, tanítása és iratai befolyásáról beszélt. Ménégóz tanártársa az ő munkáját igy jellemezte :

. . . . Azt a protestans theologussát siratjuk Franciaországban, ki legnagyobb volt Kalvin óta. Mint gondolkozó, historikus, exegeta, psychologus, Auguste Sabatier eszményi tanító volt; magas értelmi erő, gyermeki szív, rengeteg és biztos tudás, a tanításra kiváló tehetség, megleghangu, hatalmas, eredeti, képekben gazdag nyelv és tudományi pontos határozottság — ezek voltak meg benne. Facultasunknak gyöngye volt, fákllya, mely maga körül világosságot és meleget, tudományt és hitet, szeretetet és reményt terjesztett. . . A theologiában új utat tört, hatalmas, szabadító utat, mely teljesen a történelem- és tudománybeli önállóságra és hűségre van alapítva, és arra a benső tanubizonyosságra, melyet az Isten szelleme az ember vallásos lelkiismeretében nyújt, s a melynek a Krisztus a legtisztább és legbensőbb kinyilatkoztatását hagyta hátra. . .“

A vasutnál a „Temps“ szerkesztője méltányolta liberális dolgozó-társát, Greard a párisi egyetem igazgatója, a minister képviselője a tudomány emberét. Albert Reville az „Ecole des Hautes Etudes“ nevében mondott búcsut. Ha a tér engedné, egészen idézném e beszédet. De hadd álljon itt belőle legalább e részlet. „Az a kitünő férfiú, a ki tőlünk elragadtatott, nagy tehetség, nagy lélek volt. Kiemelték, és joggal, encyclopaedicus tudását, nézeteinek széleskörű voltát, nagyon liberális irányát és ítéletei részrehajlatlanságát. Senki azok közül, a kik őt ismerték, nem gondolja, hogy nem az igazat állítom, mikor azt mondom, hogy e módjában különböző, de nemben egyező kisugárzások a világosság magasabb tűzhelyének kisugárzásai, azé a világosságé, mely a vallásos elvből jön elő, melyet ő keresett, követett, megragadott az emberi lelkiismeret mélységeig. . . . Az Ecole des Hautes Etudes vallástudományi kara, mely Auguste Sabatierre jellemeért, szerénységeért, nézeteinek tisztaságáért, gyakorlati értékeért szerette, nagyon fájlalja benne a munkatárs, a barát, azon tagok egyikének elvesztését, kik karunknak a legnagyobb tiszteletet szereztek. . . .“

A beszédek sorát Lelièvre a facultas egyik hallgatója zárta bé, meleg hangon mondva búcsut Sabatiernek, kitől az igazság szabad vizsgálatát tanulták.

— Sabatier előtt két nappal elvesztettük Pressensé asszonyt is, Edmund de Pressensé, az ismert író özvegyét. Pressensé asszony többet érdemel annál, hogy neve csak egyszerűen fölemlitessék. Ezért jövő levelemben többet is írok e kitünő asszonyról.

CHARRAUD D.

GYÖNGYMONDATOK.

(Újkori írótól).

Halandóság.

A természet úgy akarta, hogy nemünk fizessen a halálnak adóba harmadfél százalékot. Ez egy változhatlan törvény, mely ellen a szaktudósok hasztalan küzdenek. *II. Frídrik.*

Minden parányon olvasom azt a kérlelhetlen felírást: mulandóság: *Schiller.*

Hallgatás.

A szegény embernek egy barátja van: a hallgatás. Tisztelni kell a kormánypálczát, a mely legelső a botok között. *Hugo Victor.*

Füledet bírja mindenki, szódat kevés; itéletet hallj bárkitől, te ne mondj! *Shakespere.*

Sokszor a hallgatás a legnagyobb vád. *Jókai.*

A nép néma hallgatása esendes, de borzasztó beszéd a zsarnok ellen. *Saphir.*

Nem kisebb mesterség hallgatni, mint beszélni, csakhogy azonban biztosabb és könnyebb. *Petrárka.*

Halhatatlanság.

Szükség elébe kerülni azok gondolatának, kik azt hiszik, a társadalom jóléte rovására, hogy a lélek halandó. *Voltaire.*

Csak a múzsák védik meg némelyek életét a haláltól. *Göthe.*

Az élet minden perczben siet az örökkévalóság felé; a test a földön, hol azt a lélek hátrahagyta, hátramarad, mint egy érzéketlen terű. *Hugo Victor.*

A halottak feletti végtisztelet szomorú kötelesség volna, ha a vallás intését nélkülözni kellene. A vallás a sirből született s a sir nem lehet nélküle. Jó, hogy a remény szózata a koporsóból kel fel; a halhatatlanság jár némileg a halott körül. *Chataubriand.*

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.